

COVID-19 Pandemi Sürecinde Hastaların Protetik Diş Tedavisine Karşı Yaklaşımları

Approaches of Patients Towards Prosthetic Dental Treatment During the COVID-19 Pandemic

Erkut Kahramanoğlu, Rıza Mert Şahin, Yaren Dilci Halmedov, Maruf Halmedov

Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi, Protetik Diş Tedavisi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye.

Öz

Amaç: Çalışmamızda, Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne başvuran hastaların COVID-19 pandemi sürecinde protetik diş tedavisine karşı yaklaşımlarının; yaş, cinsiyet, eğitim durumu, dental bilinç ve salgın dönemindeki kaygıları göz önünde bulundurularak tespit edilmesi amaçlandı.

Gereç ve Yöntemler: Çalışmamıza kliniğimize başvuran 18 yaş ve üstü, çalışmaya katılmayı kabul eden 56 erkek ve 45 kadın toplam 101 hasta dahil edilmiştir. Hastalara COVID 19 pandemisinde diş hekimliği tedavilerine karşı yaklaşımları kapsamında toplam 35 soruluk bir anket uygulanmıştır. Çalışmamız Ki kare ve Fisher's exact test ile değerlendirilmiştir. Elde edilen değerlerin yorumlanmasında $\alpha:0.05$ anlamlılık düzeyi ölçüt olarak kullanılmıştır.

Bulgular: Çalışmaya toplamda 101 hasta (56 erkek, 45 kadın) katılmıştır. Hastaların %82,2'si haziran 2021 itibarıyla rutin diş tedavilerine başlanması gerektiğini düşünürken %17,8'i rutin diş tedavilere başlanması gerektiğini düşünmemektedir. Protez dışı diğer tedavileri erteleme durumu ile COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. ($X^2: 11,09 p<0,05$).

Sonuç: Sonuç olarak, hastaların COVID-19 pandemi sürecinde dental tedaviye karşı yaklaşımları incelendiğinde, diş kliniklerindeki bekleme salonlarının kalabalık olmasının hastaları tedirgin ettiği görülmüştür. Buna yönelik tedbirlerde düzenlemeye gidilmesi ve bu tedbirlerin hastalara doğru bir şekilde aktarılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Dünya Sağlık Örgütü, protetik diş tedavisi

ABSTRACT

Objectives: The aim of study determined the approaches of patients who applied to Marmara University Faculty of Dentistry to prosthetic dental treatment during the COVID-19 pandemic, with a questionnaire we prepared by considering age, gender, educational status, dental awareness and concerns during the epidemic period.

Materials and Methods: A total of 101 patients, including 56 men and 45 women aged 18 and older who agreed to participate, were included in our study. A total of 35 questions were asked in a survey regarding patients' approaches to dental treatments during the COVID-19 pandemic. Our study was evaluated with the Chi-square test and the Fisher's exact test. The significance level of $\alpha:0.05$ was used as a criterion in the interpretation of the obtained values.

Results: A total of 101 patients (56 men, 45 women) participated in the study. While 82.2% of the patients think that routine dental treatments should be started by June 2021, 17.8% do not think that routine dental treatments should be started. There is a statistically significant relationship between postponing other non-prosthetic treatments and thinking that the COVID-19 pandemic is under control ($X^2: 11.09 p<0.05$).

Conclusions: As a result, when the approaches of the patients to dental treatment during the COVID-19 pandemic were examined, it was seen that the crowded waiting rooms in the dental clinics made the patients nervous. It is necessary to make arrangements in the measures for this and to convey these measures to the patients correctly.

Keywords: COVID-19, prosthodontic dental treatment, World Health Organization.

Corresponding Author
Erkut Kahramanoğlu (✉)
erkut.kahramanoglu@
marmara.edu.tr

Article History

Submitted 29.11.2024
Revised 02.12.2024
Accepted 17.12.2024
Published 31.12.2024

How to cite this article: Kahramanoglu E., Şahin R., M., Halmedov Y., D., Halmedov M. COVID-19 Pandemi Sürecinde Hastaların Protetik Diş Tedavisine Karşı Yaklaşımları. *European Journal of Research in Dentistry*, 2024;8(3): 116-121. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/erd.81>

GİRİŞ

Yeni Koronavirüs (COVID-19), ilk olarak Çin'in Vuhan Kenti'nde aralık ayının sonlarında solunum yolu belirtileri (ateş, öksürük, nefes darlığı) gelişen bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020'de tanımlanan bir virüsdür. COVID-19, ülkemizde de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Hasta bireylerin öksürmeleri veya hapsirmeleri ile ortama saçılan damlacıkların solunması ile bulaşır. Hastaların solunum parçacıkları ile kirlenmiş yüzeylere dokunulduktan sonra ellerin yıkanmadan yüz, göz, burun veya ağza götürülmesi ile de virüs alınabilir (Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu,2020).

Sağlık Bakanlığı salgının başından itibaren DSÖ'nün önerilerini dikkate alarak hastalığın ülkemizde yayılmasının önüne geçilmek amacıyla Bilim Kurulu ile ortak toplantılar sonucu sağlık kuruluşlarında birçok tedbir almıştır (Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2020).

Dental tedavi sırasında, yüksek hızlı el aletlerinin kullanımı da dahil olmak üzere, öksüren, hapsirilen veya tedavi gören diş hekimliği hastaları salgınlarını, tükürüklerini veya kanlarını çevreye aerosol şeklinde yayabilir. Çok sayıda damlacık ve aerosolün çevreye yayıldığı diş tedavileri sırasında diş hekimlerinin ve klinikte tedaviyi bekleyen veya tedavi olan diğer hastaların hastalığa yakalanma riski yüksektir. Bu kapsamda Sağlık Bakanlığı tarafından salgının başında acil olmayan diş tedavilerinin mümkün olduğunca ertelenmesi kararı alınmıştır. Salgının seyrine göre diş hekimliği uygulamalarına yönelik kararlar ve önlemler devamlı olarak güncellenmiştir. (Türk Diş hekimleri Birliği, 2020).

COVID-19 pandemi sürecinde Sağlık Bakanlığı tarafından alınan kararlar doğrultusunda diş hekimliği uygulamaları birçok koruyucu tedbir ve değişikliklere uğramış ve bu değişen mevcut durum kapsamında hastaların diş tedavilere karşı olan yaklaşım, davranış ve tutumları değişmiştir (Şahin & Efeoğlu, 2020).

Konu hakkında Onur Şahin ve Sezgi Cinel Şahin'in "Türkiye'de COVID-19 Normalleşme Sürecinde Hastaların Dental Tedavilere Bakış Açısının ve Kurum Tercihlerinin İncelenmesi" adlı anket çalışması bulunmaktadır. 765 hastanın katıldığı çalışmalarında, katılımcıların %69,30'unun dental tedavileri için özel klinikleri, %18,80'inin Diş Hekimliği Fakültelerini ve %11,90'ının ise Ağız Diş Sağlığı Merkezleri'ni tercih ettiğini tespit etmişlerdir ve hastaların COVID-19 riskine karşı kendilerinin yeterince korunduğunu düşünme durumu, COVID-19 salgınının kontrol altına alındığını düşünme durumu ve bekleme alanındaki kalabalığın endişe yaratması durumunun hastaların sağlık kuruluşlarını tercih etmesinde etkili olduğunu saptamışlardır. COVID-19 pandemi sürecinde değişen dinamiklerle birlikte hastaların endişeleri ve diş tedavilerine yaklaşımları değişiklik göstermiş ve daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğu görülmüştür (Sahin & Sahin C, 2020).

Bu çalışmada, Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne başvuran ve tedavileri devam eden hastaların

protetik diş tedavilerine karşı olan yaklaşımlarının yaş, cinsiyet, eğitim durumu, dental bilinç, salgın hakkındaki bilgileri ve endişeleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Hipotezimiz COVID-19 pandemi sürecinde hastaların diş hekimliği uygulamalarına karşı yaklaşımlarının değişeceği yönündedir.

GEREÇ ve YÖNTEMLER

Çalışma Onayı

Çalışma protokolü, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Girişimsel Olmayan Klinik Çalışmalar Etik Kurulu tarafından 24.06.2021 tarihinde 78 protokol numarası ile onaylandı (2021/78).

Hasta Seçimi

Bu çalışmada yer alan bireyler Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne Haziran 2021 - Temmuz 2021 tarihleri arasında başvuran hastalar arasından seçildi.

Araştırmaya dahil edilen bireylerde;

- Gönüllü olması
- 18 yaş ve üzerinde olması

Çalışmanın kapsamını kliniğimize başvuran tüm hastalar oluşturdu. Kliniğimize başvuran ve araştırmaya dahil edilme kriterlerine sahip olan hastalar çalışma hakkında bilgilendirildi ve çalışmaya katılmayı kabul eden hastalara bilgilendirilmiş onam formu doldurtularak imzalatıldı.

Anketin doldurulması

Hastalardan yaş, cinsiyet, eğitim durumu, dental bilinç, salgın hakkındaki bilgi ve endişelerini sorgulayan 35 sorudan oluşan bir anketi doldurmaları istendi. Anketteki soruların eksiksiz olarak cevaplanmış olmasına dikkat edildi.

İstatiksel Değerlendirme

Tüm veriler bilgisayarda IBM SPSS Statistics 22 (IBM SPSS, Türkiye) programı kullanılarak analiz edilmiştir. Sosyodemografik özellikler ve hastalara yöneltilen sorulara ilişkin bulgular frekans analizi ile değerlendirilerek yüzde frekans olarak nitelendirilmiştir. Kategorik değişkenler arası ilişki Ki kare ve Fisher's exact test ile değerlendirilmiştir. Elde edilen değerlerin anlamlı olup olmadığının yorumlanmasında a:0.05 anlamlılık düzeyi ölçüt olarak kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışmamız Marmara Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi'ne Haziran 2021 - Temmuz 2021 tarihleri arasında başvuran 56 erkek ve 45 kadın hasta ile yapılmıştır.

Tablo 1. Demografik Özelliklere İlişkin Dağılımlar

		n	%
Cinsiyetiniz	Erkek	56	55,40
	Kadın	45	44,60
Yaşınız	18-25	15	14,90
	25-40	27	26,70
	40-65	53	52,50
	65 yaş ve üstü	6	5,90
Eğitim durumunuz	İlkokul	26	25,70
	Lise	26	25,70
	Okuma yazma biliyorum	4	4,00
	Üniversite	45	44,60

Tablo 2. COVID-19 Pandemi Sürecinde Hastaların Protetik Diş Tedavisine Karşı Yaklaşımları

		n	%
Diş fırçalama sıklığınız nedir?	Günde bir defa	55	54,50
	Günde iki defa ve daha fazla	42	41,60
	Haftada bir defa	4	4,00
En son ne zaman diş hekimine gittiniz?	1 yıl ve/veya daha yakın bir zaman	68	67,40
	1-5 yıl önce	27	26,60
	5 ve/veya daha fazla yıl önce	5	5,00
	Hiç gitmedim	1	1,00
Sigara kullanıyor musunuz?	Evet	23	22,80
	Hayır	78	77,20
COVID-19 hastalığı için yüksek risk grubunda olan kronik hastalığınızın var mı?	Evet	20	19,80
	Hayır	81	80,20
COVID-19 aşısı oldunuz mu?	Evet	62	61,40
	Hayır	39	38,60
COVID-19'un bulaşma yollarını biliyor musunuz?	Evet	97	96,00
	Hayır	4	4,00
*COVID-19'un aşağıdaki yollardan hangisi veya hangilerinden bulaştığını düşünüyorsunuz?	Hastalığa yakalanmış insanlar öksürdüğünde ve hapşırduğunda yayılan damlacıklar vasıtasıyla	80	34,48
	Virüs bulaşmış kişilerle doğrudan temas yoluyla kirlenmiş nesnelere ve yüzeylere dokunmak suretiyle	67	28,88
	Temiz olmayan suların içilmesiyle	5	2,16
	Kan nakliyle	11	4,74
	Hayvanlarla temas yoluyla	4	1,72
	Kirli ellerle buruna, göze ağza dokunmak suretiyle	62	26,72
	Diğer	3	1,29
COVID-19 pandemi sürecinde kendinizi nasıl hissediyorsunuz?	Endişeli	42	41,58
	Kayıtsız/sakin	48	47,52
	Korkulu/paniğe kapılma	11	10,89

*Birden fazla yanıt işaretleme

		n	%
Ağzınızda diş eksikliğinin bulunuyor mu?	Evet, 1 ve daha fazla dişimi kaybettim.	54	53,47
	Evet, tüm dişlerimi kaybettim	4	3,96
	Evet, 6 ve daha fazla dişimi kaybettim	31	30,69
	Hayır	12	8,90

Sizce kaybedilen dişinizin yerinin doldurulması gerekli midir?	Evet	96	95,00
	Hayır	5	5,00
Daha önce protez yaptırdınız mı?	Evet	49	48,50
	Hayır	52	51,50
*Daha önce protez yaptırdıysanız en son ne zaman yaptırdınız?	Son 10 sene içerisinde yaptırdım	22	21,78
	Son 30 sene içerisinde yaptırdım	6	5,94
	Son 4 sene içerisinde yaptırdım	25	24,75
COVID-19 salgını sürecinde diş kliniklerini güvenilir buluyor musunuz?	Evet, güveniyorum ama evden dışarı çıkmak konusunda kaygılarım var	18	17,80
	Evet, diş kliniklerinin diğer sağlık kuruluşlarından daha fazla sterilizasyona ve dezenfeksiyona önem verdiğini düşünüyorum	62	61,40
	Hayır, aksine asıl bulaş yerlerinin diş klinikleri olduğunu düşünüyorum	5	5,00
	Hayır, çok fazla güvenmiyorum	16	15,80
COVID-19 pandemi sürecinde diş tedaviniz için aşağıdaki kuruluşlardan hangisini en güvenilir buluyorsunuz?	Ağız ve diş sağlığı merkezleri	6	5,94
	Diş hekimliği fakülteleri	65	64,36
	Özel muayenehane ve poliklinikler	30	29,70
Aşağıdaki diş tedavilerinden hangisinin virüs bulaşmasında en büyük riski oluşturduğunu düşünüyorsunuz?	Ağız içi muayene	34	33,66
	Diş çekimi	15	14,85
	Diş taşı temizliği	6	5,94
	Dolgu ve kanal tedavisi	29	28,71
Durumunuz acil olmasaydı protez yaptırmak için diş kliniğine başvurur muydunuz?	Evet	34	33,70
	Hayır	67	66,30
*Pandemi döneminde protetik diş tedavisi kliniğine başvurma sebebiniz nedir?	Eski protezimin değiştirilmesi için	42	50,60
	Hareketli (kancalı protez) veya total protezimin (damak) tamiri için	12	14,46
	İmplant üstü protez yaptırmak için	13	15,66
	Kron ve köprülerimin yapılandırılması için	16	19,28
Diş hekimliği fakültesinde uygulanan COVID-19 tedbirlerini biliyor musunuz?	Evet	63	62,40
	Hayır	38	37,60
Diş hekimliği fakültesinde uygulanan COVID-19 tedbirlerine ek olarak sizce neler yapılmalı?	Diğer	17	16,80
	Hastane içerisindeki kişi sayısı minimuma indirilmeli	48	47,50
	Hastaneye girişlerde COVID-19 testi yaptırılmalı	14	13,90
	Sadece acil işlemler yapılmalı	22	21,80
*Protetik diş kliniğinde tedavi olma endişenizin sebebi nedir?	Diş hekimliği kliniklerinin yüksek risk oluşturması	10	10,00
	Kendime ve aileme bulaştırma riski	49	49,00
	Şikâyetimin geçmemesi	16	16,00
	Tedavimin uzun sürme riski	25	25,00

COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünüyor musunuz?	Evet	54	53,50
	Hayır	47	46,50
Diş tedaviniz için günün hangi saatinde tedavi edilmek istersiniz?	Fark etmez	46	45,50
	İlk hasta	55	54,50
Haziran 2021 itibariyle, rutin diş tedavilerine sizce başlanmalı mı?	Evet	83	82,20
	Hayır	18	17,80
COVID-19 pandemi sürecinde diş tedavinizi özel bir poliklinikte yaptırabilecek bütçeye sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?	Evet	19	18,80
	Hayır	82	81,20
COVID-19 öncesinde diş kliniklerinde hastalık bulaşması ile ilgili bir endişeniz var mıydı?	Evet	58	57,40
	Hayır	43	42,60
Diş hekimliği fakültesinde kullanılan aletlerin sterilizasyonunu COVID-19 bulaşma riski açısından yeterli buluyor musunuz?	Evet	70	69,30
	Hayır	31	30,70
Diş hekimliği fakültesinde bekleme salonlarının kalabalık olması sizi endişelendiriyor mu?	Evet	81	80,20
	Hayır	20	19,80

*Cevap verenler arasında hesaplama

	n	%
*Diş hekimliği fakültesinde protez yaptırmayı düşünmüyorsanız hangi durumda veya durumlarda kliniğe başvurursunuz?	Ağrılı bir dişin çekimi	43 23,89
	Apse ile birlikte çenede şişlik	47 26,11
	Ağrılı bir dişin kanal tedavisi	62 34,44
	Düşen dolgu	28 15,56
Protez tedavinizin öncesinde dolgu, kanal, diş taşı temizliği gibi tedavilerinizin tamamlanmış olması gerektiğini biliyor musunuz?	Evet	80 79,20
	Hayır	21 20,80
COVID-19 pandemi döneminde protez tedavisi öncesinde şikâyeti olan bir dişiniz yoksa diğer tedavilerinizi ertelemeyi talep eder misiniz?	Evet	53 52,50
	Hayır	48 47,50
Diş tedavinizi ertelemenin direkt veya dolaylı olarak sistemik hastalıkları (kalp, diyabet, sindirim sistemi hastalıkları vb.) tetikleyebileceğini veya var olan sistemik hastalıkları şiddetlendirebileceğini biliyor musunuz?	Evet	65 64,40
	Hayır	36 35,60
Ertelediğiniz diş tedavisinin sistemik hastalığınızı tetiklediği veya şiddetlendirdiği bir durum ile karşılaştınız mı?	Evet	28 27,70
	Hayır	73 72,30

Tablo 3. Tedavi Erteleme Durumu ile Pandeminin Kontrol Altına Alınılma Durumu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

COVID-19 pandemi döneminde protez tedavisi öncesinde şikâyeti olan bir dişiniz yoksa diğer tedavilerinizi ertelemeyi talep eder misiniz?	COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünüyor musunuz?		İstatistik test
	Evet	Hayır	
Evet	N	20	X ² :11,09
	%	37,0%	
Hayır	N	34	p:0,01
	%	63,0%	

Protez dışı diğer tedavileri erteleme durumu ile COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünme durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır (X²: 11,09 p<0,05). Dağılımlara bakıldığında COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünenlerde ertelerim diyenlerin oranı %37 iken kontrol altına alınmadığını düşünmeyenlerde bu oran %70,2'dir.

TARTIŞMA

Çalışmamızda elde edilen bulgular göz önüne alındığında "COVID-19 pandemi sürecinde hastaların diş hekimliği uygulamalarına karşı yaklaşımlarının değişeceği" yönünde olan hipotezimiz kısmen kabul edilmiştir. Anket sonuçları, protez dışı tedavilerin ertelenmesi ile COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığı düşüncesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

COVID-19'un dünya genelinde hızla yayılması sağlık sisteminde önemli sorunlara ve değişikliklere sebep olmuş, pandemiden etkilenen çoğu ülkede, diş hekimliği uygulamalarında virüsün bulaşma yolları sebebiyle gerekli ve güncel birçok tedbir alınmıştır. Dünya genelinde bireylerin hastalığa karşı ve pandemi sürecinde sağlık kuruluşlarına karşı olan yaklaşımları ülkelerdeki sağlık sistemine, ülkelerin izlediği sağlık stratejilerine ve alınan önlemlere bağlı olarak değişiklik göstermiştir (Coulhart, 2020). Busebeple COVID-19 pandemisinin ilk epidemiyolojik çalışmaların yayınlanmasının ardından bu küresel olayın bireylere ruhsal olarak nasıl etkileyebileceğine dair araştırmalar yapılması tavsiye edilmiştir (Sommerstein ve ark., 2020; Holmes ve ark., 2020). Dünya genelinde olduğu gibi, ülkemizde de COVID-19 normalleşme süreciyle birlikte hastaların diş hekimliği uygulamalarıyla ilgili yaşadıkları kaygı ve endişelerin belirlenmesi önem kazanmıştır. Ayrıca, diş tedavisi sırasında sağlık kuruluşlarından beklentilerinin tespit edilmesi ve hastaların tedavilerini ertelemeden alabilmeleri için güvenli bir ortamın sağlanması gerekmektedir. Pandemi sürecinde, hastaların diş tedavilerine karşı olan yaklaşımlarının anlaşılabilmesi adına bu tür araştırmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Şahin ve Cinel Şahin'in haziran 2020'de 765 hasta üzerinde yaptığı çalışmada, hastaların haziran 2020 itibariyle rutin diş tedavilerine başlanabileceğini düşünenlerin oranı %34,37 iken başlanamayacağını düşünenlerin oranı ise %65,63'tür. Çalışmamızın sonuçlarına göre ankete katılan

hastaların büyük bir kısmı, %82,2 oranında, haziran 2021 itibariyle rutin diş tedavilerine başlanabileceğini düşünmekte olup, %17,8 oranında ise başlanmaması gerektiğini düşünmektedir. Şahin ve Cinel Şahin'in yaptığı araştırma ile araştırmamız arasında yaklaşık bir sene olduğu göz önüne alındığı zaman normalleşme süreci ile birlikte salgının hafiflemesinin hastaların diş tedavilerine karşı güven duygusunun arttığını söyleyebiliriz.

Şahin ve Cinel Şahin'in yaptığı araştırmanın bir diğer sonucuna göre "Diş tedavileri için başvurduğunuz birimdeki bekleme alanında kalabalık bir hasta grubu ile beklemek sizi COVID-19 bulaşma riski açısından endişelendirir mi?" sorusuna hastalar %97,64 oranında evet cevabını vermiştir. Çalışmamızda yine bekleme salonlarının hastaları endişelendirdiği sorgulandığında, hastalar %80,2 evet cevabını vermiş ve benzer sonuçlara ulaşılmıştır.

Ovalıoğlu ve ark, (2020)'nin 487 hasta üzerinde yaptığı çalışmada, hastaların pandemi karşısında kaygı düzeyleri sorulduğunda %51,5 sakin, %41,2 endişeli, % 4,3 korkulu, % 1,4 ise kayıtsız şekilde cevap vermişlerdir. Çalışmamızda ise COVID-19 pandemi sürecinde kendinizi nasıl hissediyorsunuz diye sorulduğunda %41,58 endişeli, %47,52 kayıtsız/sakin, %10,89 ise korkulu/paniğe kapılmış şekilde cevap vermiştir. Oranlar karşılaştırıldığı zaman anlamlı derecede bir fark bulunmamakta ve benzer sonuçlar görülmektedir, Ovalıoğlu ve ark.'nın 2020'de yapmış olduğu araştırmadan bu yana geçen sürede hastaların pandemi karşısındaki kaygı düzeylerinin çok fazla değişmediği görülmektedir.

Benli'nin (2021) Temmuz 2020'de üç farklı ülkeden protetik diş tedavisi uzmanları üzerinde yaptığı "Protetik diş tedavisi uzmanlarının COVID-19 bulaşına yönelik tutum ve farkındalık düzeyleri" isimli çalışmasında, COVID-19 bulaşı açısından en riskli görülen branş protetik diş tedavisi olup, bu açıdan en riskli bulunan tedavi türleri diş kesimi, diş taşı temizliği, pulpa ekstirpasyonu ve dolgu işlemi olarak belirlenmiştir. Çalışmamızda ise benzer şekilde virüs bulaşmasında en büyük riski oluşturan tedavi hastalara sorulduğunda, ağız içi muayene %33,66, dolgu ve kanal tedavisi %28,71 protez işlemleri %16,83, diş taşı temizliği ise %5,94 oranında riskli bulunmuştur. Araştırma yapılan gruplar arasındaki farklılıklar göz önünde tutulsa dahi ağız içi muayene haricinde diğer tedavilere karşı virüs bulaşmasındaki düşünceler benzer bulunmuştur.

Diğer bir araştırmaya göre, normal süreçte kadınların erkeklere oranla diş tedavilerine daha fazla uyumlu olduğu gözlenmiştir ancak pandemi sürecinde anketimize katılan hastalara "durumunuz acil olmasaydı protez yaptırmak için diş kliniğe başvurur muydunuz" şeklinde sorulduğunda: Acil durum olmadığında protez yaptırmak için diş hekimine giderdim diyen erkeklerin oranın %58,8 iken kadınların oranı %41,2'dir. Benzer şekilde gitmezdim diyenler arasında da erkeklerin oranı %53,7 iken kadınların oranı %46,3'tür. Sonuçlara göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ve literatürdeki araştırmanın normal zamanda yapılan bir araştırma olduğunu göz önüne aldığımızda COVID-19 pandemi sürecinde benzer bir sonuç bulunmamıştır (Moser ve ark., 2016).

Çalışmamıza katılan hastaların COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünenlerin %37'si "COVID-19 pandemi döneminde protez tedavisi öncesinde şikayeti olan bir dişiniz yoksa diğer tedavilerinizi ertelemeyi talep eder misiniz?" sorusuna evet cevabını verirken, COVID-19 pandemisinin kontrol altına alındığını düşünmeyen hastaların %70,2'si evet cevabını vermiş ve bu iki durum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre pandeminin kontrol altına alınmadığını düşünen hastaların diş tedavilerini ertelemeye daha eğilimli olduğu bulunmuştur.

Literatürde hastalar üzerinde yapılan çalışmaların az olması ve pandeminin gidişatına göre araştırmaların güncellik gerektirmesi sebebiyle araştırmamızın sonuçlarının karşılaştırılması, benzerliklerin kurulması ve tartışması sınırlı kalmıştır. Bu sebeple pandeminin farklı zamanlarında yapılan araştırmalar, verilerin karşılaştırabilmesi, benzerlik kurulabilmesi ve sağlıklı sonuçlara ulaşılması için önem arz etmektedir.

SONUÇ

Sonuç olarak, hastaların COVID-19 pandemi sürecinde dental tedaviye karşı yaklaşımları incelendiğinde, diş kliniklerindeki bekleme salonlarının kalabalık olmasının hastaları tedirgin ettiği görülmüştür. Buna yönelik tedbirlerde düzenlemeye gidilmesi ve bu tedbirlerin hastalara doğru bir şekilde aktarılması gerekmektedir. Hastalara diş kliniklerinde kullanılan malzemelerin sterilizasyonunun COVID-19 açısından yeterli olduğu açıklanmalı ve hastaların buna yönelik endişelerinin önüne geçilmelidir. Ayrıca hastaların tedavi beklentilerinin doğru yönetilebilmesi için pandemi sürecinde dental tedaviler-bulaş riski açısından bilgilendirilmesi gerektiği görülmüştür.

Çıkar Çatışması

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Payı

Araştırma fikri: EK, Çalışmanın tasarımı: EK, Çalışma için verilerin toplanması: RMŞ, Çalışma için verilerin analizi: MH, Çalışma için verilerin yorumlanması: EK, YDH, Makale yazımı: YDH, Gözden geçirme: EK, Nihai onay: EK

KAYNAKLAR

1. Benli M, Huck O, Ozcan M. Awareness and precaution attitude of dentists as regards to risks associated with exposure to COVID-19. Braz. Dent. Sci., 24(4).
2. Coulthard P. Dentistry and coronavirus (COVID-19)-moral decision-making. Br Dent J 2020;228:503-5
3. COVID-19 Nedir? <https://covid19.saglik.gov.tr>, Erişim tarihi:3 Haziran 2020 T.C. Sağlık Bakanlığı COVID-19 Bilgilendirme Platformu

4. COVID-19 Salgını Nedeniyle Kliniklerde Uyulması Gereken Dental İşlemler Prosedürü. <http://www.tdb.org.tr/>, Erişim tarihi: 21 Mart 2020. Türk Dişhekimleri Birliği
5. Diş hekimliğinde Acil Uygulamalar T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Kurumlarına Yönelik Alınacak Uygulamaların Belirlenmesi. <http://www.tdb.org.tr/>, Erişim tarihi: 24 Mart 2020. Türk Dişhekimleri Birliği
6. Elektif İşlemlerin Ertelenmesi ve Diğer Alınacak Tedbirler. <https://shgm.saglik.gov.tr/>, Erişim tarihi: 17 Mart 2020, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, sayı: 14500235-403.99/.
7. Erden Şahin B, Efeoğlu N, Dudak E, Efeoğlu C. COVID-19 Pandemisi Devam Ederken Güvenli Diş Hekimliği Uygulamaları. EÜ Dişhek Fak Derg, 2020;COVID ÖZEL, 1-12.
8. Holmes E A, O'Connor R C, Perry V H, Tracey I, Wessely S, Arseneault L, Ballard C, Christensen H, Silver R C, Everall I, Ford T, John A, Kabir T, King K, Madan I, Michie S, Przybylski A K, Shafran R, Sweeney A, Worthman C M, Yardley L, Cowan K, Cope C, Hotopf M, Bullmoret E. Multidisciplinary research priorities for the COVID-19 pandemic: a call for action for mental health science. *Lancet Psychiatry* 2020;7:547-60.
9. Moser JS, Moran TP, Kneip C, Schroder HS, Larson MJ. Sex moderates the association between symptoms of anxiety, but not obsessive compulsive disorder, and error-monitoring brain activity: A meta-analytic review. *Psychophysiology*. 2016;53:21-9.
10. Ovalıoğlu Z, Bozkurt A D, Akman M. Covid-19 Pandemi Sürecinde Endodonti Kliniğine Gelen Hasta Anksiyete Düzeyi. *Neu Dent J*, 2020;2:98-102.
11. Sahin O, Cinel Sahin S. Investigation of Patients' Perspective On Dental Treatments And Institution Preferences In COVID-19 Normalization Process In Turkey. *Ankara Medical Journal*, 2020; 20(4), 869-881.
12. Sommerstein R, Fux C A, Vuichard-Gysin D, Abbas M, Marschall J, Balmelli C, Troillet N, Harbarth S, Schlegel M, Widmer A. Risk of SARS-CoV-2 transmission by aerosols, the rational use of masks, and protection of healthcare workers from COVID-19. *Antimicrobial Resistance and Infection Control*, 2020;9:100